

SzÍj Enikő

A FINNUGOR NÉPROKONSÁGI ESZME (KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A 20-AS, 30-AS ÉVEKRE)

A *heimoaate*, a finnugor néprokonsági eszme — a finnugor népek összetartozásának, összefogásának, egyesítésének eszméje. Több egyszerű *nyelvrokonság-propagandánál* (kielisukulaisuuspropaganda, H. Sihvo 1973 :116). Összetett történeti jelenség, amely vizsgálható a nyelvtudomány történetében, a művelődéstörténetben, az ún. szellemtörténetben és nem utolsósorban a manapság egyre többen emlegetett politologia történetében.

A «klasszikus» *heimoaate* szülőföldje Finnország — itt fogalmazódott meg a legtisztábban és életkora is itt a legteljesebb: az 1840-es évektől a II. világháború végéig terjedő korszakban határozható meg. Története 4 szakaszra osztható, a korszakolást nagymértékben megkönnyíti az észtek és a magyarok, ill. a többi finnugor nép figyelembevétele, ill. figyelembe nem vétele. A négy szakasz tehát a következő: 1) az 1840-es évektől a 80-as, 90-es évekig, 2) a 80-as, 90-es évektől az I. világháború végéig, amelyet a továbbiakban a jelképesnek tekinthető 1920-as évvel fogok jelezni, 3) 1920-tól a téli háborúig (1939), 4) a téli háborútól a II. világháború végéig. Az észteknél egyesek szerint még a finneknél korábban alakult ki, míg a magyaroknál — jóllehet a Hunfalvy Pál, Fábíán István-féle «finnista (v. finnicista) offenzíva» a finnugor rokonság megismertetésére már közelít a *heimoaate*-hoz — a néprokonsági eszme, ill. az ennek szellemében folyó *heimotyö* jellegzetesen Trianon utáni jelenség. A többi finnugor népnél az összefogás gondolata csak a 20-as években, a 30-as évek elején merült fel, ha egyáltalán felmerült, felmerülhetett.

Ami a szóhasználatot illeti, a tudományban szinte kizárólag a *suku* (*sukukansat, sukulaiset, suomensukuiset* stb.) volt használatos, a nagyközönségnek szánt nyelvrokonság-propaganda használta a *heimo*-előtagú szavakat (*heimoaate, -työ, -veljet, -sisaret, -kansat, -liitto, -maa, -klubi, -kannel* stb.). A magyar terminológia a *rokon* nép, rokon nyelv, *nyelvrokonság, nyelvrokonaink* stb. szavakkal élt, de a nyelvrokonság

mellett használatos volt a *néprokonság* (pl. a Turáni Társaság (1910) alcímében: Magyar Néprokonsági Egyesület) és sajnos felbukkant a *fajrokonság* is. Ez a terminológiai zűrzavar (nyelv-/nép-/faj-, amely a maga idejében nem volt sem «zűrös», sem «zavaros», mivel nemzetközi jelenség volt a nép és a faj bizonyos fokú szinonimitása!), s ráadásul mindez barokkosan terjengős, zavaros szóképekkel és pátosszal teli stílusban (amely szintén kortünet) — egyik oka lett annak, hogy a *heimoaate* szellemében végzett *heimotyö* egészében, válogatás nélkül, globálisan és in extenso *fasiszta* jelzöt kapott, hiszen, úgymond, fajelméleti alapokra épült. A másik jelző, amely szintén hozzájárult ahhoz, hogy a *heimotyö* eredményei az elhallgatás sorsára jussanak (l. pl. *Barátok — Rokonok*), az írásos, nyomtatott termékek a könyvtárak zárt osztályaiba kerüljenek és a *heimoaate* a kutatandó témák jegyzékében ún. negatív témaként szerepeljen, a *szovjetellenesség* (antibolsevizmus, bolsevizmusellenesség stb.) volt. A *heimoaate* történetének dokumentumokra alapozott, részletes, sokszempontú kutatása, ismerete megkönnyíti a válaszadást arra a kérdésre, jogos, indokolt volt-e ezen jelzők alkalmazása.

A *heimoaate* a nemzeti ébredés korának terméke, a *kansallinen ajattelutapa*, a snellmani *kansallisuusaate* elfogadásának eredménye. A *kansallisuusaate* egyik alapköve a nyelv. Magyarul: nyelvében él a nemzet, finnül pedig R. von Becker megfogalmazásában: «Yhteinen kieli on kunkin kansan kallein tavara, jonka kanssa Hän ynnä syntyi, ynnä kasvoi, ynnä maasta on katoova... Sen arvo on kansan arvo.» A *kansallisuusaate* és a *heimoaate* csaknem egyidőben jött létre, és szervesen összefügg: identitástudat nélkül nem lehet valaki a rokon népek egyesítésének szószólója. J. V. Snellman szerint «kieli on sisäisen yhteyden ulkonainen leima» — a *heimoaate* korai képviselői ezt a gondolatot fejlesztették tovább: *yhteys* nemcsak a nemzeten belül, hanem azon túl is, *yhteys*, de kikkel? És nem utolsó sorban, miért?

A *heimoaate* születését közvetlenül kiváltó ok az európai pánnacionalizmus volt. Hogy ez miért alakult ki a kapitalizmus fejlődésének éppen a 19. sz. első felére eső szakaszában, ezt most nem feladatunk kutatni. Tény az, hogy a finn/finnugor *heimoaate* kialakulását, a finnugor népek összefogásának szükségességét (és ekkor még lehetőségességét) hirdető gondolat kifejtését a pángermanizmus (ennek skandináv változata, a skandinavizmus, a svékománia) és főleg a pánszlávizmus létrejötte szinte kiprovokálta.

A finneket és a magyarokat külön-külön, de eltérő mértékben, régóta kínozta az «egyedül vagyunk» érzése és a veszélyeztetettség (*uhanalaisuus*) *tudata*. Történelmi tapasztalat volt bőven. A Jan Kollar-féle pánszláv «kiáltvány», a Slavan tytär c. runoelma példát mutatott: «Lapseni, yhdistykää!»

Az egyesülést finn szempontból némiképpen bonyolította a kérdés: a keleti szomszédok *ulkokansalainen*-ként finnek-e (mint Länsi-Pohja, Ruija finnjei) avagy *sukukansa*-e. Ugyanakkor viszont megkönnyítette a helyzetet, hogy a karjalaiak mögött, mellett területi folytonosságot képezett a többi finnugor nép. Kivételt jelentettek a *jalo, uljas kansa* hírében álló magyarok a Duna mellől, de finnugor voltukhoz finn részről nem fért kétség, s így a Kárpátoktól az Altájig, ahol (Castrén szerint legalábbis) a *Suomen suku* bölcsője ringott, terjedt a *heimoaate* hatásköre. A *heimoaate* «úrtartalma» tekintetében rugalmas volt, lehetett szűkíteni (csak a balti-finnekre vonatkoztatni), lehetett bővíteni (az uráliak, sőt az ural-altajiak számításba vételével). Legszélesebb változata a magyar *turanizmus* volt, amely azonban — főleg a mongolok miatt — sohasem lett közkedvelt Finnországban.

Kezdetben, az 1840-es években tágan értelmezték: A. Ahlqvist *Satujában* (1847) a finnugorságról van szó, az elvesztett szabadságot Suometar adja vissza a testvérnépeknek. Kedves színfolt a *heimoaate* történetében a *Kolmen fennomaanin matka* című irodalmi alkotás (1874), amelyben a finnugor népek között külön említve szerepelnek a «*tschikossit, banassit* (feltehetően *kanassit*), *buljassit (guljassit), szeklit, juhassit*» és még sokan mások. A magyarok ekkor még gyakran szerepeltek a hivatkozásokban mint afféle mintakép. Amikor a svékománok 1887-ben a svéd professzuriáért szálltak síkra, akkor a fennománok magyar professzort követteltek. Később, a 90-es években azonban a *heimoaate* a szinte önállósult finn-magyar kapcsolatokon túl a balti-finnekre szűkült. Ennek oka talán abban keresendő, hogy a nagyhercegség egyre jobban kiismerte az orosz politikai szándékokat és a finnugor kutatások előhaladtával jóval reménytelenebbnek látszott a finnugor népek bármiféle egyesítése. A *heimoaate* első szakaszát áthatotta a «*korkealentoinen heimoromantiikka*», a második szakaszban már *utukuva* volt mindez. A romantikus ábrándokkal szemben állt a realitás, amely Ahlqvist megfogalmazása szerint maga volt a *villi raakuus*. Ekkor már Ahlqvist úgy gondolta, hogy a keleti finnugor né-

peket elkerülte a civilizáció, s ez lett volna a sorsa a finneknek is, ha a svédeknek hála nem kaptak volna helyet a nyugati civilizált népek sorában. A *kiitollisuudenvelka-vitán*ak szerepe lehetett abban, hogy a finnek, mint a nyugati civilizáció legkeletibb őrei részéről a balti-finnek irányában megnyilvánult az a *holhoojamentaliteetti*, amelynek jogosságát a svédek részéről (a finnek irányában) maguk a finnek is vitatták. «Hajallaan ovat Väinölän lapset» - írta Genetz és Suomi-emo harcba indult — a balti-finnekért. 1910-ben Pétervárott némi ijedelemmel konstatálták, hogy a pánfinn-luteránus hadjárat («панфинско-лютеранский поход») javában folyik, s a használt fegyver a puskánál is veszélyesebb: ez pedig a szó. A *heimoaate* történetét vizsgáló F. A. Heporautának nem volt tehát igaza, amikor a II. világháború küszöbéről visszatekintve úgy vélte, hogy a «heimoaate oli alussa vain heimoharrastus», «hapuileva tunneherkuttelu».

Hogy a *heimoaate* történetének harmadik szakaszában, a két világháború között a *heimotyö* finn részről ugyancsak a balti-finnekre irányult, illetve hogy a finn-észti-magyar kapcsolatok önállósulásában és ugrásszerű fellendülésében nyilvánult meg, annak oka nem a finnekben, nem az észtekben és nem a magyarokban keresendő. Az erre a korra vonatkozó szakirodalomban rendszeresen ismétlődik a kifejezés: «az első adandó alkalmal», «amint erre alkalom adódik», «mihelyt lehet» fel kell venni a kapcsolatot a Szovjet-Oroszországban, ill. a Szovjetunióban lakó finnugor népekkel, de mindez csak szándék maradt.

Az I. világháború után a finnugor népek helyzete gyökeresen megváltozott: Finnország, Észtország független lett, Magyarország független államként átélte a trianoni sokkot. Mindhárom államnak voltak tapasztalatai az osztályharc fegyveres változatairól. A Szovjetunió, vagy inkább Szovjet-Oroszország finnugor (és nem-finnugor) népei lázas igyekezettel, őszinte lelkesedéssel próbálták kihasználni a Nagy Október nyújtotta lehetőségeket saját nemzeti kultúrájuk megteremtése és fejlesztése terén (saját írásbeliség, ábécék, nyelvújítás, irodalmi nyelv, iskolaügyek stb.). A *100 %* című magyar baloldali folyóirat 1929-ben még úgy találta, hogy ha ilyen gyors ütemben fejlődnek, akkor miként Japán fejlődött 40-50 év alatt (1929!), akkor utol fogják érni a magyarokat! Az első két finnugor kultúr- (ill. közművelődési) kongresszus (1921. *koulukokous* Helsinkiben *yh-teissuomalainen* jelzővel, 1924. Tallinn) szervezői még nem látták tisztán, kikhez is forduljanak, de a harmadik kongresszusra már várták a finnugor

népek képviselőit a Szovjetunióból. Nagy volt a finnek megdöbbenése, amikor egy TASSZ-közleményből arról értesültek, hogy a magyarok a SzUTA-t hívták meg, az pedig oroszokat akar Budapestre küldeni a kongresszusra. Teleki Pál tiltakozására a TASSZ-közleményt tévesnek minősítették, de sem oroszok, sem finnugorok nem érkeztek a kongresszusra. Pedig a negyedik kongresszus rendezésére a zürjéneket akarták felkérni, nyilván V. I. Litkin közreműködésére számítva, aki — mint később kiderült, afféle fehér hollóként — 1927-28-ban szovjet ösztöndíjasként megfordult Finnországban, Németországban, Magyarországon. 1930-ban már javában folyt a Szovjetunióban a sajtókampány a finnugor népek ellen, hogy egyéb kampányokról most ne beszéljünk. Az okot erre többek között az AKS tevékenysége, majd a *Iapua*-mozgalom adta. A szovjet finnugrisztika úgymond lepaktált a finn burzsoáziával és a finn fasizmussal. A *heimoaate* szellemében működő helybeli finnugor értelmiség lehetetlen helyzetbe került. Pedig milyen ígéretes volt a kezdet! A 20-as évek Moszkvájában pezsgett a szellemi élet, az ide tanulni érkező vidéki értelmiség (местная интеллигенция) nemcsak foglalkozása, hanem rokonsága szerint, tehát nyelvi alapon is «összetartozott» (vö. Illyés Gyula 1931), és a *heimotyö*-t úgy képzelte, ahogyan azt a *heimoaate* harmadik korszakának «ideologusai» (M. Pesonen, F. V. Heparauta stb.) képelték, s amelyhez hivatalos állami támogatást kaptak: megismerni és megismertetni magunkat, megismerni a többi rokont, tanulni egymástól, együttműködni, hogy saját fejlődésével ki-ki hozzájáruljon az emberiség fejlődéséhez. A «*kulttuurimiekka*» nem mások, hanem a *villi raakuus* ellen irányult. A viharfelhők azonban gyűltek. Az udmurt Kuzebaj Gerd 1924-ben kiadott 3. osztályos nyelvtankönyvében megtalálhatjuk többek között Runeberg Paavo gazdáját (udmurtul), Albert Edelfelt egyik híres képét illusztrációként. Moszkvai éveiben sok magyar, finn és egyéb barátja volt, állítólag tudott magyarul és finnül. Lányának az Aino nevet adta. 1932-ben letartóztatták és feleségét 1957-ben értesítették, hogy 1941-ben meghalt... V. I. Litkin jobban járt, ő csak egy időre «eltűnt a kollégák szeme elől», miként E. Itkonen írta. Az 1931-es finnugor kongresszus résztvevői részletes beszámolót hallhattak a baltikumi kitelepítésekről, internálásokról, a kuláktalanításról. A polgárháborús tapasztalatok mindhárom ún. nagy finnugor nép körében, a bolsevik világforradalom hirdetése, a finn baloldal illegális támogatása, a magyar és finn kommunista emigránsok sorsáról, az

Amerikából a Szovjetunióba immigrált finnek helyzetéről kiszivárgó hírek stb, stb. — nem tették vonzóvá a korabeli Szovjetuniót. A Finnországban hagyományos, de korántsem a független Finnország hivatalos külpolitikáját jellemző *ryssänviha* klasszikus vonásai mellé újabbak kerültek. A *heimoaate*-val szervesen összefüggő, tőle elválaszthatatlan, de itt most nem részletezendő *Suur-Suomi*-ideológia a valódi jelentőségénél jóval nagyobbra tett szert a Szovjetunióban a békeidőben. Az említett *holhoojamentaliteetti* kizárólag a kis balti-finnekre (elsősorban Inkerire, a lívekre és évszázados hagyományként a karjalaiakra) vonatkozott, «az Urálig» és a «kaikki takaisin ja vähän lisää!» jelszó mint a legszélsőségesebb változat csak szűk körre korlátozódott és a háborús időkben hangzott el, akkor sem mint Finnország hivatalos jelszava.

A *heimoaate* történetének két utolsó szakaszát, a különösen a legutolsót nem elhallgatni, megtagadni, hanem megismerni kellene. A részletes vizsgálat még várat magára, hiszen az archívumok anyaga mostanában válik hozzáférhetővé és a napjaink *glasznosztj*-irodalma sok tekintetben új megvilágításba helyezi az ismert tényeket is. Mindaz, amit eddig újként megismerhettünk, megerősíti azt a feltételezésünket, hogy a *heimotyö* nem volt fasiszta, szovjetellenessége pedig védekező volt és nem volt alap-talan. Tévedés továbbá azt hinni, hogy a néprokonsági munka, különös-képpen a harmadik korszakban politikai propagandában merült volna ki. Távolról sem! Igaz, hogy 1920-ban E. N. Setälä «kehotti kansalaisia ryhtymään kulttuuripuolustukseen uutta keskiaikaa, uhkaavaa raakuutta vastaan», de ez a *kulttuuripuolustus*, amely állami támogatásban részesült, sem volt véletlen jelenség. A két világháború közötti időszakot a kultúra hivatalos, állami szinten történt felértékelése jellemezte a világháború eredményeként létrejött ún. *pienoisvaltiot* esetében. A *pienoisvaltio*-kérdés finn szakértője, Juhani Paasivirta úgy véli, hogy a győztes hatalmak részéről a nemzeti kisebbségek és a vesztesek iránt megnyilvánuló «*sorron halu*» ellen az ún. *vähemmistöopimukset* nem nyújtottak védelmet, mert nem garantálták a kisebbségi lét leglátványosabb megnyilvánulási formájának, a nemzetiségi kultúrának a védelmét *sem*. (A II. világháború után magyar részről benyújtott ún. kisebbségvédelmi kódexet — 1946. aug. 30. — már alá sem írták.) Finnország, Észtország, Magyarország egyaránt úgy vélte, hogy miként azt annak idején J. V. Snellman megfogalmazta a finnek tekintetében, «ei voi väkivalloin mitään, sivistyksessä on ainoa pe-

lastus». 1928-as finnugor kultúrkongresszusi üdvözlő beszédében Klebelsberg Kunó miniszter kiemelte, hogy ellentétben másokkal, a finnugor népeket «puhtaat tradition ja kulttuurin siteet» fogják össze, és éppen ezért nem szabad megengedni, hogy az 1920 után előállt új hatalmi helyzetben a finnugor népek kultúrája «összezsugorodjék». Szélesre kell tárnai a megismerés kapuit — írta másutt. A kis népeket elzáró *kielimuuri* ledöntésének eszközeként szorgalmazta a fordításokat, a világnyelvek és a rokon nyelvek elsajátítását (l. ösztöndíjak, diákcserék stb.). A hivatalos állami kultúrpolitika vállalta a *heimoaate* szellemében folyó *heimotyö*-t, tehát a cél az lett, amit már említettem: megismerni és megismertetni a nemzeti kultúrákat, eltanulni egymástól minden hasznosat és nemeset, és ahol lehetséges és szükséges, ott együttműködni, együtt képviselni egy sajátos nyelvcsalád sajátos: *omaperäinen, kansallinen ja perinteinen* kultúráját. Hogy ez a kultúra mennyiben volt *közös*, ez akkor még nem volt vita tárgya, az egyes rokon népek kulturális értékeit, sikereit közös tulajdonként könyvelték el, így lett például a Kalevala *finnugor* örökség. Ennek a programnak a megvalósítását szolgálták a különféle intézetek (Klebelsberg K., E. N. Setälä), köztük a Helsinki Egyetem magyar intézete, ezt szolgálták a különféle néprokonsági egyesületek, amelyekből pl. 1939-ben Finnországban 19 volt. Említendők a különféle kiadványok, pl. a 3-nyelvű *Fenno-Ugria*, a *Heimotyö* öt kötete. Az előbbiben egyetlen évfolyamban csak rövid hírből 67-et lehet megszámolni. Szó volt itt inkeri helynevekről, észt főiskolákról, finn könyvajándékokról magyar könyvtáraknak, vizummentességről, az amerikai finnek bankjáról, különféle néprokonsági ünnepekről, újsághírcserére vonatkozó egyezményről, az MTA jubileumáról, magyar-finn kereskedelmi szerződésekről, kitüntetésekről, tudományos előadásokról, kutatóutakról, kórusok cseréjéről stb., stb.

A *heimoaate* és a szellemében megvalósult *heimotyö* valóban nem volt mentes az ellentmondásoktól és jelentős minőségi eltérések jellemezték. A koronként különböző mértékben megnyilvánuló politikai vonatkozásait azzal az ún. védhatalmi nacionalizmussal, sőt helyi sovinizmussal (местный шовинизм) lehet magyarázni, amelyet — *horribile dictum* — 1930 körül (!) és legalábbis elvben *még jogosnak* ismert el a szovjet történettudomány. Ha a politikai vonatkozásoktól mint egyelőre még nem teljességükben, kevéssé ismert, félreismert, további magyarázatra szoruló tényezőktől, továbbá a korhoz kötött stílusjegyeiktől eltekintünk, a *tettek te-*

rén ott áll előttünk egy meglehetősen hosszú időszak eredményes munkája. Maradandónak bizonyultak az alapelvek: megismerni egymást, tanulni egymástól, egymást segíteni. Nehezen tudnánk mai kapcsolataink közül olyant említeni, amelynek példáját vagy legalábbis ötletét ne találnánk meg a *heimoaate* szellemében végzett néprokonsági munkában. Maradandónak bizonyultak továbbá az emberi kapcsolatok: nem csak «a tudomány apostolainak» szűk körére korlátozódtak, hanem kiterjedtek a tömegekre, az emberek széles és demokratikus körére.

Közhelynek számít, hogy a magyar-finn kapcsolatok tudományos alapokra épültek, és lassan, de szívosan, meg-megtorpanva a körülmények hatására végülis szerteágazóvá fejlődtek. Nemzedékek nőttek fel kölcsönös tiszteletben és szeretetben. Mind a tudományos munkából, mind a tudományos ismeretterjesztésből, mind a tudományszervezésből, az utánpótlás neveléséből, a kapcsolatok ápolásából kivették részüket az egyetemi tanszékek, így a *heimoaate* fénykorában alapított és a későbbiek során a *Suomen suku* kebelében működő *Unkarilainen laitos* is, «akinek» a budapesti ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke nevében további eredményes munkát, sok sikert kívánok.